

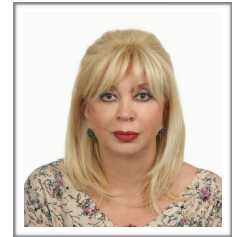
ПОНЯТТЯ ІНТЕРЕСУ В СІМ'Ї ТА У СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Дякович Мирослава Михайлівна

кандидат юридичних наук

доцент кафедри цивільного права і процесу

Львівського національного університету імені Івана Франка

Сімейні правовідносини – це, як зазначено у Сімейному кодексі України (ст. 2), особисті немайнові та майнові права і обов'язки між членами сім'ї, які врегульовані нормами права. Сім'я в цілому не є суб'єктом права. У відносинах сім'ї, суспільства та держави необхідно враховувати, що держава може нормативно регулювати відносини між членами сім'ї лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства (ч. 3 ст. 7 СК України).

На нашу думку, законодавець характеризує сімейні відносини з позиції публічного інтересу (інтересу держави і суспільства) у правовій регламентації відносин між членами сім'ї.

Поняття «публічний інтерес» широко обговорюється у науковій літературі. Основним питанням, яке породжує дискусії навколо такого здавалося б вже дослідженого поняття є співвідношення публічного та приватного інтересу.

На нашу думку, співвідношення публічних та приватних інтересів не є постійним, оскільки залежить як від таких глобальних чинників як баланс політичних сил, державний устрій, міра свободи громадян, так і від внутрішніх суспільних процесів, а саме існування певних соціальних груп та підгруп всередині суспільства. У контексті нашого дослідження можна визначити таку соціальну групу як сім'я, яка може включати підгрупи - діти, подружжя, непрацездатні члени сім'ї тощо.

«Publicum» перекладається з латинського як «такий, що призначений для всіх». У сучасних тлумачних словниках поняття «публіка» та «публічний» часто подаються у якості синонімів до «суспільство» та «суспільний». Якщо виходити з правової природи походження суспільства та держави, то держава як похідна організація є виразником інтересів суспільства, яке власне і наділило її всіма повноваженнями. Проте виникнення суспільного інтересу як такого недостатньо для забезпечення його реалізації та захисту. Для того, щоб інтерес міг бути реалізованим необхідно перенести його у поле правового регулювання, що у свою чергу забезпечується створеним державою правовим механізмом

офіційного визнання та, відповідно, охорони і захисту. Отже, публічний інтерес – це визнані державою суспільні інтереси, закріплені у нормах права та захищені системою заходів державного впливу.

О. Ю. Ільїна, зазначає, що основними критеріями для встановлення меж задоволення інтересу конкретної особи (приватного інтересу) є інтереси інших осіб, у тому числі суспільства та держави¹. О.Я. Курбатов, досліджуючи питання забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, вказував, що саме через правове регулювання, спрямоване на формування певних умов діяльності суб'єктів суспільних відносин і обмеження прояву їх суб'єктивних інтересів, можна сприяти виникненню і закріпленню у цих суб'єктів інтересів, які відповідають інтересам суспільства².

З вищезазначеного випливає, що зміст поняття «приватний інтерес» складають інтереси, на яких не загострюється увага суспільства у зв'язку з тим, що вони не мають цінності для всіх членів суспільства. Приватний інтерес, у такому випадку, засновується на визнанні свободи суб'єкта вчиняти певні дії з метою отримання бажаних для себе наслідків. Якщо волевиявлення особи відповідає можливостям визначеним у законодавстві, передбачається певна автономія волі, що означає варіантність поведінки. Отже, правове значення інтересів окремих суб'єктів може набувати юридичної ваги як через закріплення їх волевиявлення у законодавчо дозволених формах (наприклад, договорі), так і шляхом забезпечення можливості щодо їх здійснення з боку держави.

Окремі науковці висловлюють думку про те, що публічний інтерес є домінуючим, оскільки ним закріплюються правові можливості окремих суб'єктів. О. Ю. Ільїна, враховуючи зворотну дію права на інтереси, логічно припускає, що приватні інтереси пристосовуються до публічних (законодавчо закріплених інтересів), тобто підпорядковуються їм. Звідси, охороняючи інтереси окремих суб'єктів, право охороняє інтереси всього суспільства, яке складається з цих окремих суб'єктів³. Ю. О. Тіхоміров вважав, що в праві завжди знаходять прояв обидві грані інтересу (приватний і публічний). Проте зрозуміло, що інтереси, які формуються в особистому житті особи, можуть не співпадати з тими інтересами, які вважають для себе спільними нація,

¹ Ильина О. Ю. Интересы ребенка в семейном праве Российской Федерации / О. Ю. Ильина – М.: Городец, 2006. – С. 38.

² Курбатов А. Я. Обеспечение баланса частных и публичных интересов – основная задача права на современном этапе / А. Я. Курбатов // Хозяйство и право. – 2001. – № 6. – С. 89.

³ Ильина О. Ю. Интересы ребенка в семейном праве Российской Федерации / О. Ю. Ильина – М.: Городец, 2006. – С. 38.

суспільство, держава¹. Будь-яке суспільство становить складну соціальну систему і не може визначатись як таке лише за кількісною ознакою індивідів. Так само інтереси суспільства не можуть становити просту сукупність приватних інтересів, оскільки вони продиктовані необхідністю впорядкованого існування та подальшого розвитку суспільства.

Як ключову в формуванні підходу до розуміння публічного інтересу в сімейних правовідносинах використаємо думку К. Ю. Тотьєва, а саме, що у якості публічних інтересів можуть визнаватися не лише інтереси суспільства в цілому, але й інтереси певних соціальних груп, у тому числі і класів. Важливе значення тут приділяється критерію масовості. Так як наявність статистично вагомої групи осіб, об'єднаних одним інтересом, свідчить про існування публічного інтересу. Економічною особливістю суспільних благ є те, що неможливо обмежити доступ до них за наявності великої кількості споживачів, коли окремих носій інтересу виступає лише у якості представника тої чи іншої соціальної групи (наприклад, подружжя, діти тощо)².

Г. Ф. Шершеневич стверджував, що загальне благо складається з сукупності приватних інтересів і суспільні інтереси охороняються у тій мірі, наскільки вони можуть задовольнити інтереси окремих осіб³.

Як справедливо зазначає О. Ю. Ільїна, просте механічне зведення інтересів в єдине не дозволить провести аналіз зв'язків між приватними інтересами, не дасть можливості виявити «спільний знаменник», оскільки за своєю природою приватні інтереси індивідуалізовані в силу особистісних якостей суб'єкта. Публічний інтерес цілком обґрунтовано передбачає ігнорування певних меркантильних моментів, у яких зацікавлений конкретний суб'єкт, які хоча і не є протиправними, проте не відповідають інтересам інших суб'єктів⁴.

Д. М. Горшунов надав змістовне визначення поняття суспільного (публічного) інтересу як не просто суми приватних інтересів, а вагомого зв'язку між співпадаючими і однаково важливими елементами правомірних інтересів множини осіб, який виключає інтереси, які не є важливими для всіх суб'єктів. По відношенню до публічного інтересу будь-який суб'єкт може виразити своє

¹ Тихомиров Ю. А. Публично-правовое регулирование: динамика сфер и методов / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 5.

² Тотьев К. Ю. Публичный интерес в правовой доктрине и законодательстве / К. Ю. Тотьев // Государство и право. – 2002. – № 9. – С. 23.

³ Шершеневич Г. Ф. Понятие о гражданском праве / Г. Ф. Шершеневич – Казань, 1898. – С. 8.

⁴ Ильина О. Ю. Интересы ребенка в семейном праве Российской Федерации / О. Ю. Ильина – М.: Городец, 2006. – С. 41.

позитивне відношення, навіть якщо це передбачає його відмову від певних приватних інтересів¹.

Сім'я як соціальний інститут піддається впливам соціальних норм, і у найбільшій мірі нормам моралі, традиціям та звичаям, нормам релігії та іншим чинникам, які є невід'ємними складовими життя соціуму, проте не піддаються правовій регламентації. Сімейний кодекс України, закріпивши загальні засади регулювання сімейних відносин (ст. 7), застосування до регулювання сімейних відносин норм Цивільного кодексу України (ст. 8) та можливість регулювання сімейних відносин за домовленістю сторін (ст. 9), передбачив також можливість врахування звичаїв, як місцевих, так і звичаїв національних меншин, якщо такі не суперечать вимогам Сімейного кодексу, при вирішенні судом сімейних спорів. Суспільна думка про те, як повинно виглядати життя сім'ї та поведінка її членів, часто є визначальним фактором у формуванні інтересів як окремих членів сім'ї, так і сім'ї загалом. Так, суспільний інтерес у сімейних відносинах за своїм значенням цілком справедливо зрівнюється з державним, хоча з врахуванням специфіки його змісту та форм, що відповідає меті встановлення правового регулювання сімейних відносин – зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб (ч. 2 ст. 1 СК України).

Таким чином ми знову повертаємось до питання поєднання, співвідношення приватного і публічного інтересу. Відповідь на це запитання можна знайти шляхом встановлення приватноправових пріоритетів та недопущення протистояння публічних та приватних інтересів. Ми поділяємо висновки, О.Ю. Ільїної, що приватний інтерес не може бути реалізований за межами публічного правопорядку, а публічний інтерес втрачає зміст, якщо він безпосередньо або опосередковано не спрямований на забезпечення реалізації приватного інтересу, тобто повинен мати місце паритет інтересів². Як зазначає І. В. Венедиктова, право, яке міститься в нормах закону повинно узгоджувати публічні та приватні інтереси³.

Встановлення співвідношення інтересів у сімейних відносинах можливо встановити через осмислення суті відносин між членами сім'ї, які були

¹ Горшунов Д. Н. Интерес в частном праве: вопросы теории. Монография / Под общ. ред.: Ю. С. Решетова – Казань, 2005. – С. 90.

² Ильина О. Ю. Интересы ребенка в семейном праве Российской Федерации / О. Ю. Ильина – М.: Городец, 2006. – С. 43.

³ Венедиктова И. В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве / И. В. Венедиктова – Х.: Точка, 2012. – С. 200.

предметом досліджень багатьох фахівців у галузі права¹. Різноманітність суб'єктів сімейних відносин, як зазначає О. Ю. Ільїна, дозволяє передбачити наявність різних сімейних систем та підсистем, які наділені своєю суверенністю².

Як зазначає С. Мінухін, членів сім'ї можна диференціювати за ступенем залучення або інтегрованості у сім'ю. При цьому деякі члени сім'ї перебувають всередині сім'ї, а деякі – включені в активне життя інших соціальних систем³. За визначенням П.О. Сорокіна, сімейна приналежність є «важливою соціальною координатою, яка характеризує соціальне становище індивіда в соціальному просторі»⁴. Дослідник доволі чітко, визначаючи сім'ю як об'єднану сукупність осіб, підкреслив такий важливий факт як приналежність однієї і тієї ж особи, не тільки до тієї сім'ї з якої вона вийшла, але і ще до декількох різних сімей.

Отже, ми можемо дійти висновку, що кожний член сім'ї – це особистість, яка виражає свої інтереси. Однак наше дослідження вимагає встановлення взаємодії та відносин між членами сім'ї. Підставою спілкування членів сім'ї між собою є виконання кожним із них певної соціальної сімейної ролі.

О. Ю. Ільїна пропонує наступну класифікацію таких видів підструктур у сім'ї: подружня, батьківська, братсько-сестринська і т.ін. Тому, як зазначає автор, будь-яка особа входячи в ту чи іншу сімейну підструктуру співставляє свої інтереси з останньою⁵.

Цікавим є співвідношення інтересів у подружній підсистемі, яка складається із подружжя. Звичайно кожний із них має свій життєвий досвід, традиції у формуванні сімейних відносин, цінності, досвід, який вони отримали у батьківській сім'ї тощо. Після укладення шлюбу відбувається злиття та інколи зіткнення приватних інтересів подружжя. Як правило, чоловік та дружина не повинні повністю підпорядковувати свою волю, інтереси один одному. Так, у ст. 51 СК України зазначається, що дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань. Однак, будучи подружжям, вони виступають соціальною спільнотою, єдиним цілим і таким

¹ Голод С. И. Семья и брак: историко-социологический анализ / С. И. Голод – СПб, 1998; Кукушкина Е. И. Семья и семейные традиции в современной глобалистике / Е. И. Кукушкина // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. – 2000. – № 1; Пуляев В. Т. Размышления о семье российской / В. Т. Пуляев // Социальные гуманитарные знания. – 2001. – № 6; Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений: Курс лекций / Л. Б. Шнейдер – М., 2000.

² Ильина О. Ю. Проблемы интереса в семейном праве Российской Федерации / О. Ю. Ильина – М.: Городец, 2007. – С. 23.

³ Минухин С. Техники семейной терапии / С. Минухин, Ч. Фишман – М., 1998. – С. 35-36.

⁴ Сорокин П. А. К вопросу об эволюции семьи и брака у зырян / П. А. Сорокин // Изв. Архангельского общества изучения Русского Севера. – 1911. – № 1. – С. 115.

⁵ Ильина О. Ю. Проблемы интереса в семейном праве Российской Федерации / О. Ю. Ильина – М.: Городец, 2007. – С. 25.

чином чоловік та жінка у сім'ї реалізують свої приватні інтереси відповідно до інтересів подружнього союзу.

Те, що одна і та ж особа одночасно може перебувати у різних підструктурах є яскравим вираженням специфіки сімейних відносин. Прикладом цього може бути сім'я, де чоловік може мати статус чоловіка у подружжі, статус батька у відносинах з дітьми і статус сина у відносинах зі своїми батьками.

Отже, інтереси кожної сім'ї, на нашу думку, складають сукупність інтересів всіх її членів. Ми пропонуємо у контексті здійсненого правового аналізу динаміки розвитку сімейних відносин доповнити ст. 7 СК України таким пунктом: «Учасники сімейних відносин на свій розсуд і у своїх інтересах розпоряджаються належними їм правами, які випливають із сімейних відносин, у тому числі, правом на захист цих прав, якщо інше не визначене Сімейним кодексом» [Додаток Б.2.].

Саме така законодавча конструкція дасть змогу визначити ієрархію інтересів у сімейних відносинах, їх публічний характер, а також самостійність інтересів приватних і публічних у сім'ї та сімейних відносинах.

Правовий аналіз досліджень понять сімейного права та інтересу як об'єктів правової охорони і захисту показав, що в юридичній науковій літературі правильно відзначається, що право у жодному випадку не є пасивним відображенням соціальних потреб і інтересів. Більше того, право здатне сприяти формуванню одних потреб і протидіяти іншим. Із зміною потреб змінюються також інтереси. На думку, І. І. Лукашука, право здійснює і безпосередній вплив на інтереси, сприяючи актуальному і правильному усвідомленню потреб і відкриваючи простір для реалізації відповідних інтересів, проте може і протидіяти цьому¹.

Використовуючи історико – правовий та порівняльно-правовий методи у дослідженні понять «суб'єктивне право» і «законний інтерес», треба відзначити, що вчені – юристи раніше терміни «суб'єктивне право», «інтерес» відокремлювали і визначали їх самостійними поняттями, хоча не завжди називали інтереси законними.

Так, М. М. Коркунов писав, що відмінність прав та інтересів становить ключ до розуміння адміністративної компетенції. Стверджувати, що порушення права має місце у тих випадках, коли наказ «формально» не узгоджується з

¹ Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век / И. И. Лукашук – М., 2000. – С. 93-94.

законом або указом, а порушення інтересу - коли він не узгоджується тільки з їх духом, ще не означає з'ясувати відмінність права і інтересу¹.

Юридична література радянського періоду містила такі словосполучення як «юридично захищені інтереси»², «правомірний інтерес»³, «визнані законом інтереси»⁴. Однозначно є зрозумілим, що ці поняття не співпадали із суб'єктивним правом. Однак позитивним у науці того періоду було те, що використання навіть такої термінології, вже само по собі вказувало на те, що суб'єктивне право і законний інтерес – це самостійні об'єкти правової охорони у широкому розумінні та захисту зокрема.

Так, В. А. Рясенцев відзначив: «Висновок про можливий захист... не тільки прав, але й інтересів потерпілих громадян і соціалістичних організацій випливає із аналізу ст. 2 і ст. 6 Основ цивільного судочинства, які передбачають захист охоронюваних законом інтересів поряд з правами. Із співставлення статей Основ цивільного законодавства випливає, що окремі способи захисту цивільних прав повинні застосовуватися і для захисту охоронюваних цивільним законом інтересів»⁵.

Дослідженню категорії законного інтересу багато уваги приділяти у своїх працях такі представники цивільного процесу як М. А. Гурвіч, К. С. Юдельсон, Д. М. Чечот та ін. Деякі наукові праці піддавалися критиці не тільки з боку представників матеріального права, а й процесуалістами. Так, М.А. Гурвіч вважав, що «на відміну від матеріального суб'єктивного права, охоронюваний законом інтерес (законний інтерес) це вигода, яка забезпечена не нормою матеріального права, а охоронною, перш за все, процесуальною нормою»⁶.

Відповідний внесок у критику теорії М. А. Гурвіча вніс відомий представник процесуальної школи Р. Е. Гукасян, який виступив проти того, щоб поняття «суб'єктивне право» і «законний інтерес» вживалися як синоніми⁷. Ми підтримуємо цю позицію, адже у сімейних правовідносинах учасники мають

¹ Коркунов Н. М. Очерк теории административной юстиции / Н. М. Коркунов – СПб, 1989. – С. 157, 176.

² Загряцков М. Д. Административная юстиция и право жалобы / М. Д. Загряцков // Право и жизнь. – М., 1923. – Кн. 4. – С. 26.

³ Серебровский В. И. Страховой интерес в Гражданском кодексе РСФСР / В. И. Серебровский // Право и жизнь. – М., 1924. – Кн. 2-4. – С. 24.

⁴ Полянский Н. Н. Задачи уголовного правосудия по «Основам судопроизводства СССР» / Н. Н. Полянский // Право и жизнь. – М., 1926. – Кн. 8-10. – С. 69, 74.

⁵ Рясенцев В. А. Условия и юридические последствия отказа в защите гражданского права / В. А. Рясенцев // Советская юстиция. – 1962. – № 9. – С. 9.

⁶ Гурвич М. А. Гражданские процессуальные правоотношения и процессуальные действия / М. А. Гурвич // Труды ВЮЗИ. – М., 1965. – Т. 3. – С. 85.

⁷ Гукасян Р. Е. Правовые и охраняемые законом интересы / Р. Е. Гукасян // Советское государство и право. – 1973. – № 7. – С. 116.

інтереси, які охоплюють не тільки майнову сферу, а й особисту, духовну, які не підлягають правовому регулюванню.

Цікаву думку висловив Г. В. Мальцев: «Поняття індивідуального інтересу як об'єкта правової охорони ширше за поняття інтересу як об'єкта правового нормування, так як при соціалізмі юридичним захистом користуються не тільки інтереси, які знайшли свій вираз в нормативних актах, суб'єктивних правах та обов'язках, але й інші інтереси, які не забезпечені особливими суб'єктивними правами, які в нашому законодавстві та в юридичній літературі охоплюються терміном «законного інтересу» або «охоронюваного законом інтересу»¹.

З цього можна зробити висновок, що законні інтереси не відображаються в об'єктивному праві, але впливають з нього. Доволі важливим у сімейних правовідносинах є пошук найбільш універсального варіанту визнання у праві інтересів членів сім'ї, який буде використовуватися у будь-яких соціально-економічних умовах. Таким чином, враховуючи порівняльний метод у праві, нам необхідно з'ясувати за допомогою яких юридичних форм право визначає пріоритет приватних інтересів над публічними у сімейних правовідносинах.

Здійснений нами аналіз правових норм та наукових праць дав можливість ще раз переконатись, що на сьогодні немає єдиного наукового висновку щодо відмінностей між суб'єктивними правами і законними інтересами.

Законні інтереси завжди належать конкретним членам сім'ї, а не існують без них абстрактно як це має місце з суб'єктивними правами. Суб'єктивні права, як правило, гарантовані кожному та існують незалежно від того, чи користуються ними члени сім'ї чи ні. Таким чином, ми пропонуємо визначення законного інтересу як бажання конкретного індивіда (особи) користуватися певним благом, досягнути певного результату чи мети, який не може бути абстрактним і належить конкретній особі та реалізується нею при здійсненні суб'єктивних прав, а також з інших підстав, які не суперечать закону.

На думку, О. Ю. Ільїної «законний приватний інтерес у сімейному праві – це визнане правовими нормами, прагнення члена сім'ї (групи членів сім'ї) до досягнення певних благ, як прямо передбачених законом, так і не заборонених ним. Законні інтереси члени сім'ї реалізують при здійсненні своїх суб'єктивних прав та інтересів. Законний публічний інтерес у сімейному праві – це визнане правовими нормами прагнення суспільства і держави до створення певної,

¹ Мальцев Г. В. Социалистическое право и свобода личности (теоретические вопросы) / Г. В. Мальцев – М.: Наука, 1968. – С. 134.

схваленої ними моделі сімейних відносин шляхом втручання в приватне життя членів сім'ї в межах встановлених законом»¹.

Інтереси членів сім'ї не завжди співпадають, навпаки, інтереси одного члена сім'ї можуть бути кардинально протилежними інтересам інших членів сім'ї. Сімейне право закріпило пріоритет інтересів деяких членів сім'ї, як от пріоритет інтересів неповнолітніх і непрацездатних членів сім'ї (ч. 2 ст. 76, ст. 202, ст. 265 СК України тощо), неповнолітнього члена подружжя (ст. 16 СК України тощо), дружини під час її вагітності і одного року з дня народження дитини (ч. 2 ст. 110 СК України) тощо. Інтереси виникають не лише між членами сім'ї, але й між іншими суб'єктами сімейних відносин, родичами.

Виходячи із реалій сьогодення та модернізації моделі сім'ї та шлюбу, появи нової форми спільного проживання жінки і чоловіка, які проживають однією сім'єю, слід відзначити, що приватні інтереси переважають у сімейних відносинах над публічними. Правове регулювання сімейних відносин переходить у площину договірних форм визначення прав та обов'язків для членів сім'ї та інших суб'єктів сімейних відносин. Відповідно форми юрисдикційної охорони і захисту прав та законних інтересів також розширюються, в тому числі нотаріатом. Способи охорони і захисту, які визначені як цивільним, так і сімейним законодавством можуть бути використані в процесі вчинення нотаріусами відповідних нотаріальних дій.

У статті досліджуються питання інтересу в сім'ї та у сімейних відносинах. Автор аналізує співвідношення публічних та приватних інтересів взагалі та у сімейних відносинах зокрема. Інтереси кожної сім'ї, на думку автора, складають сукупність інтересів всіх її членів. Автор відзначає, що приватні інтереси переважають у сімейних відносинах над публічними.

Ключові слова: сімейні правовідносини, сім'я, публічний і приватний інтерес, суспільний інтерес, інтерес подружжя, інтереси всіх членів сім'ї.

В статье исследуются вопросы интереса в семье и в семейных отношениях. Автор анализирует соотношение публичных и частных интересов вообще, и в семейных отношениях в частности. Интересы каждой семьи, считает автор, составляют совокупность интересов всех ее членов. Автор отмечает, что частные интересы преобладают в семейных отношениях над публичными.

¹ Ильина О. Ю. Проблемы интереса в семейном праве Российской Федерации / О. Ю. Ильина – М.: Городец, 2007. – С. 66.

Ключевые слова: семейные правоотношения, семья, публичный и частный интерес, общественный интерес, интерес супругов, интересы всех членов семьи.

In this article questions of interest in family and family legal relations are researched. Author analyses correlation of public and private interests generally and in family relations in particular. On the opinion of author interests of each family consists in totality of interests of all its members. Author argues, that private interests prevails over public interests in family.

Key words: family legal relations, family, public and private interest, public interest, interests of spouse, interests of all family members.